

*М.Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем

Постановка проблеми. Визначальним фактором ефективного функціонування АПК є формування такої організації та управління агропромисловим виробництвом, яка б забезпечувала високу конкурентоспроможність аграрних підприємств всіх форм власності та господарювання.

Згідно з економічною теорією конкурентоспроможне виробництво товарів масового попиту, до яких належить і сільськогосподарська продукція, – великотоварне, тобто таке, що спроможне формувати великі (оптові) партії товарів. При великотоварному виробництві виникає так званий «зростаючий ефект масштабу», який дає змогу підприємствам одержувати додаткові вигоди від спеціалізації праці й управлінського персоналу, запровадження технологічних і організаційно-економічних інновацій, знижен-

ня витрат виробництва, трансакційних витрат тощо, й тим самим підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції.

У сільському господарстві України в результаті здійснення земельної реформи, структурної перебудови сільського господарства та розвитку приватних форм господарювання сформувалися господарські структури, які в своїй більшості представлені організаційно-правовими формами малого аграрного бізнесу.

Це вимагає від органів управління сільським господарством реалізації заходів щодо розвитку інтеграційних процесів з метою підвищення конкурентоспроможності, інноваційної та соціальної спрямованості діяльності підприємств і господарств галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно зі статистичними даними [7] станом на 2011 рік кількість діючих господарських формувань, зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції, становила близько 5,6 млн од., із них 7757 господарських товариств, 4140 приватних підприємств, 40965 фермерських господарств, а близько половини (48,2%) сільськогосподарської продукції виробляється у 4,4 млн малотоварних особистих селянських та інших господарствах населення, в яких частково або повністю зайнято майже 12 млн осіб.

Дане співвідношення є традиційним для більшості країн із розвинутою ринковою соціально спрямованою економікою, що ґрунтується на малому й середньому бізнесі. Водночас у нашій країні дрібні та середні

господарські структури здебільшого не в змозі одержати доступ до найвигідніших каналів реалізації продукції, передусім експортних. Цю ринкову нішу займають потужні підприємства-експортери, інтегровані, як правило, на основі корпоративних механізмів. Можливість формувати великі партії продукції та ефективно здійснювати організаційне забезпечення експортних операцій уможлиблює таким структурам одержувати більший ефект від реалізації сільськогосподарської продукції порівняно з безпосередніми її виробниками. Аналіз цін реалізації

експортно-орієнтованих видів продукції показує, що на етапі експорту формується до 70% загальних прибутків від реалізації основної сільськогосподарської продукції на світовому ринку при тому, що витратна частина цієї ланки по більшості видів продукції не перевищує 10% (рис. 1).

Отже, чим більшу протяжність «ланок» продуктового ланцюга опанують первинні виробники сільськогосподарської продукції, тим більшу частину доходів від кінцевої ціни реалізації продукції вони одержать.

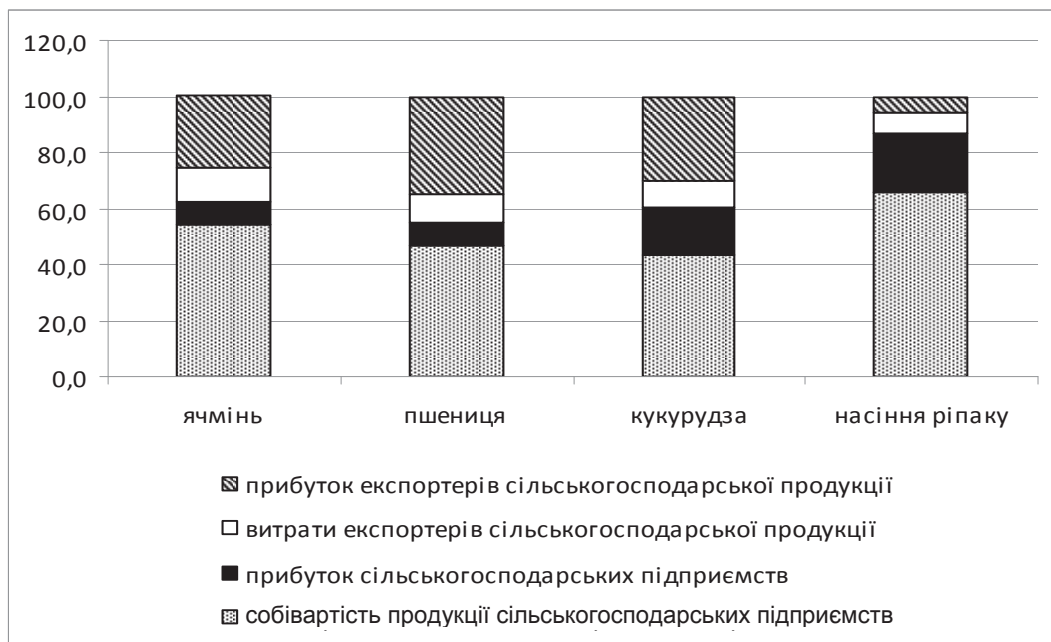

Рис. 1. Структура експортної ціни реалізації сільськогосподарської продукції, 2011 р.*

* Джерело: Сільське господарство України 2011: Стат. зб. / за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012.

Тому одним із завдань державної аграрної політики та системи управління розвитком сільського господарства має стати створення умов для збільшення конкурентних можливостей первинних виробників сільськогосподарської продукції – різних за розмірами й організаційно-правовими формами суб'єктів господарювання.

Життєво важливим при цьому є розв'язання проблеми налагодження спільної діяльності дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників щодо просування виробленої ними сільськогосподарської продукції до кінцевих споживачів за мінімальної участі посередників. Згідно з публікаціями [5 та ін.], розв'язання цієї проблеми вбачається нині на шляху розвитку коо-

перації, передусім обслуговуючої, в якій заінтересовані, переважно, особисті селянські та фермерські господарства. Об'єднання в кооперативи дає їм змогу на основі спільної заготівельної, агротехнічної і збутової діяльності досягти зіставних із традиційними сільськогосподарськими підприємствами рівнів технологічності та товарності, й тим самим підвищити конкурентоспроможність своєї продукції. З цією метою Міністерством аграрної політики та продовольства України започаткована ініціатива «Рідне село», основною ідеєю якої є розвиток обслуговуючої кооперації і завдяки цьому – підвищення доходів сільських жителів [4].

Водночас ці необхідні заходи з розвитку обслуговуючої кооперації здійснюються не

досить організовано та недостатні для завоювання провідних позицій первинних виробників сільськогосподарської продукції на аграрному ринку в сучасних умовах. Адже в умовах глобалізації й середні за розмірами сільськогосподарські підприємства в своїй більшості не витримують конкуренції. Тому потрібно запроваджувати також і великотоварні форми інтеграції діяльності структур агробізнесу.

У цьому плані останніми роками набули некерованого розвитку вертикальні інтеграційні процеси з перерозподілом власності на селі та формуванням трансрегіональних інтегрованих господарських структур (так званих «агрохолдингів»), діяльність яких поряд зі значним підвищенням конкурентоспроможності виробництва призводить до виведення коштів із сільських територій і зростання соціальної напруги на селі [2, 1].

За систематизованими нами з різних джерел даними (офіційна статистика діяльності таких структур у країні не ведеться) у 2011 році сільськогосподарську діяльність здійснювало більше 100 агрохолдингів. Вони на нинішній час контролюють близько 8,7 млн га, тобто 23,5% сільськогосподарських угідь країни, у тому числі 41,3% угідь, які обробляються сільськогосподарськими підприємствами. Аграрними холдинговими компаніями й іншими подібними інтегрованими формуваннями уже поглинуто понад 6000 сільськогосподарських підприємств традиційного типу.

У двадцяти областях України розміри земельного банку агрохолдингів перетнули межу 35% сільгоспугідь у користуванні сільгосппідприємств, що є ознакою монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення. За нашими оцінками, цими структурами через 3-5 років контролюватиметься до 28% земель сільсько-

господарського призначення. Очевидно, що подальше збільшення підконтрольних цим структурам земельних площ загрожує існуванню середніх і малих форм аграрного бізнесу, які мають найбільше соціально-економічне навантаження щодо забезпечення розвитку сільських територій.

Звідси один із шляхів удосконалення організації агропромислового виробництва (АПВ) – посилення соціальної спрямованості діяльності агрохолдингових структур, у тому числі шляхом удосконалення антимонопольного законодавства на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення, законодавчого врегулювання їх взаємовідносин з орендодавцями, працюючими, органами місцевого самоврядування, активнішої участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій в місцях оренди цих земель.

Разом із тим посилення соціальної спрямованості діяльності агрохолдингових структур – частковий захід. Як показує світовий досвід, соціально спрямованішою є інтеграція агропромислового виробництва на кластерних засадах (табл.).

Мета статті – обґрунтування доцільності підвищення конкурентоспроможності, інноваційної та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на кластерних засадах, а також виклад бачення автором організаційних структур (моделей) найбільш характерних кластерних об'єднань в АПК України.

Виклад основних результатів дослідження. При кластерній організації АПВ створюються умови для конкурентоспроможного розвитку як великих, так і середніх та малих структур агробізнесу, їх інтеграції на засадах спільної діяльності й державно-приватного партнерства.

Основні механізми інтеграції господарських структур в АПК

Види господарських формувань	Кількість формувань, од.	Площа сільгоспугідь		Механізми інтеграції	
		усього, тис. га	на одне формування, га		
Особисті селянські господарства	4359000	6458,1	1,5	Кооперація	Кластеризація
Фермерські господарства	41488	4345,9	104,7		
Сільськогосподарські підприємства, не підконтрольні агрохолдингам	7515	8493,0	1130,1	Корпоратизація	
Агрохолдингові формування*	129	8731,7	67687,6		

Джерело: Сільське господарство України 2011: Стат. зб., за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012.

*Авторська оцінка агрохолдингових формувань в АПВ, що мають у користуванні більше 20000 га сільгоспугідь.

Агропромислові кластери на основі поглибленої спеціалізації та концентрації виробництва з урахуванням земельних, природно-кліматичних і просторових переваг територій виступають своєрідними «точками зростання», локомотивом розвитку сільських територій.

Ефективність функціонування кластерних форм регіонального співробітництва в агропродовольчій сфері підтверджується, зокрема, практикою Білгородської області Російської Федерації [3], в якій організовані:

1. Територіально-галузовий кластер із розвитку птахівництва. Підприємства кластера розміщені на територіях 17 районів області (в ядро кластера входять групи взаємозв'язаних компаній із замкнутим циклом виробництва кормів, виробництва, переробки і реалізації м'яса птиці та яєць – ЗАТ «Приосколье», ВАТ «БЭЗРК-Белгранкорм», ЗАТ «Белая птица», ВАТ «Белгородсемена»), він виробляє близько 19% м'яса птиці від загального обсягу виробництва цієї продукції в Росії.

2. Територіально-галузовий кластер із розвитку свинарства, сформований на основі державно-приватного партнерства з великими агрохолдингами – ВАТ «ГК «Агро-Белогорье», «АПК Мираторг», ВАТ «Белгородский бекон», ЗАТ «Губкинагрохолдинг» та ін., який виробляє майже 20% м'яса свинини від загального обсягу виробництва цієї продукції в Росії.

3. Продуктові міні-кластери спеціалізованих сімейних ферм. Так, міні-кластер «Молочні Еко-ферми» складається з учасників: 24 екологічних сімейних молочних ферм потужністю по 100 корів (без сільгоспугідь), спеціалізованої мережі магазинів екологічно чистої продукції «Фермер», а також ядра міні-кластера – підприємства по виробництву екологічно чистих кормів площею 6000 га.

В АПК України також нагромаджений певний досвід формування кластерних форм регіональної взаємодії. За 2007–2012 роки тут було започатковано формування шести кластерів у Полтавській, Вінницькій, Рівненській, Донецькій, Дніпропетровській областях і на Буковині. Здебільшого вони формуються неорганізовано (спонтанно) із самоорганізацією виробничих структур на основі географічної (територіальної) концент-

рації та спеціалізації, їх інтеграції. Так, Полтавський «Регіональний кластер виробників екологічної продукції» й Буковинський «Транскордонний агропромисловий кластер» створені на основі громадської ініціативи. Розпочато діяльність Зернового союзу, створення якого ініційоване ГО «Аграрний Союз», у плани якого входить об'єднання первинних виробників зерна зі створенням логістичного ланцюга від виробництва, переробки сільськогосподарської продукції до її реалізації, включаючи й експорт. У Манківському районі Черкаської області сформовано міні-кластер із кролівництва за участю господарств населення і т.д.

Останніми роками спостерігаються спроби спланованої організації кластерних систем за ініціативи регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування на основі програмно-цільового підходу, з урахуванням конкурентних переваг територій. Прикладами такого підходу до організації кластерних систем можуть бути «Перший аграрний кластер» із вирощування плодово-ягідної продукції й розвитку садівництва (Чернівецька область), Рівненський регіональний агропромисловий інноваційний кластер „Агроінновації”, Міжрегіональний аграрний кластер “Натуральне молоко” (Рівненська, Тернопільська та Львівська області), «Кластер сільського господарства і харчової промисловості» в Донецькій області, спеціалізація якого птахівництво, свинарство, рибицтво, переробна та харчова промисловості й «Кластер сільського господарства» в Дніпропетровській області (плідівництво, овочівництво, свинарство, птахівництво, скотарство, виробництво зернових та сояшнику). Ініціаторами створення останніх аграрних кластерних формувань виступили регіональні органи влади, Фонд «Ефективне управління» і міжнародна консалтингова компанія «Monitor Group». Для обґрунтування доцільності створення та спеціалізації цих кластерів проводилася економічна оцінка регіону, його аналіз, визначалися пріоритетні території розміщення складових кластерів тощо.

У стратегіях розвитку ряду областей України (Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській) уже передбачається

формування територіально-виробничих агропромислових кластерів. Проте ці стратегічні напрацювання не переведені у конкретні економічно обґрунтовані інноваційно-інвестиційні проекти, на реалізацію яких спрямовуються як організаційні зусилля, так і консолідовані кошти виробничих формувань, інфраструктурних складових, державного й місцевих бюджетів.

Проте, як показує досвід Білгородської області РФ, на реалізацію кластерних ініціатив мають бути спрямовані зусилля не тільки органів управління сільським господарством (обласного Департаменту агропромислового комплексу), а й інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування як у рамках реалізації загальнодержавних програм (у РФ це пріоритетний національний проект «Розвиток АПК» та Державна програма розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства на 2008–2012 роки), так і шляхом розробки та реалізації обласних цільових програм «Сімейні ферми Білогір'я», розвитку птахівництва, свинарства, проектів розвитку молочного скотарства, «Еко-ферми» й ін. У рамках цих програм і проектів органами виконавчої влади області здійснюється субсидування частини відсоткової ставки по інвестиційних кредитах, надаються державні гарантії області та передача в заставу державного майна для забезпечення кредитних зобов'язань учасників кластера, кошти обласного бюджету спрямовуються на формування статутних капіталів створюваних підприємств, надаються податкові пільги, забезпечується підведення інженерних мереж за рахунок коштів газо- й енергопостачальницьких організацій, під'їзних доріг – за рахунок обласного бюджету тощо.

Для забезпечення реалізації обласної програми «Сімейні ферми Білогір'я» створено спеціальне державне унітарне підприємство «Сімейні ферми Білогір'я» – агроконсалтинговий центр із завданнями: навчання учасників програми, послуги з бізнес-планування, юридична та інформаційна підтримка ініціаторів створення сімейних ферм. У кожному районі області створені координаційні центри програми з завдання-

ми: залучення (підбір) учасників програми, допомога учасникам у будівництві об'єктів інфраструктури і залученні фінансових ресурсів, координація взаємодії виробників сільськогосподарської продукції та її переробників. У кожному сільському поселенні є координатор програми із завданнями: роз'яснювальна робота й консультування учасників програми, залучення (підбір) учасників програми, збір первинної інформації та передача в координаційний центр для реагування. Як результат, станом на 1 квартал 2011 року активними учасниками програми стали 28535 жителів області й 17249 суб'єктів малого підприємництва, у тому числі 14249 особистих селянських господарств, 2316 сімейних ферм, 419 селянських фермерських господарств, 204 інфраструктурних обслуговуючих та 196 інфраструктурних переробних підприємств.

Отже, оскільки кластери формують економічний базис територіального розвитку, органи влади зацікавлені в їх становленні, а їхнє формування та підтримка діяльності стає основною функцією органів регіонального і державного управління. Тому організаційну роботу органів управління сільським господарством, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування доцільно спрямувати на формування й забезпечення діяльності кооперативних формувань і великотоварних агропромислових кластерних об'єднань із високим рівнем спеціалізації та концентрації провідних у регіонах галузей агропромислового виробництва і на цій основі – на сприяння розвитку економіки регіонів.

Зауважимо, що для вітчизняної аграрної науки та практики кластеризація не є якимось новим, невідомим, механізмом підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва. Ще у 1970-х роках в Українській РСР широко здійснювалися заходи щодо розвитку спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції [8]. В результаті були створені й ефективно діяли спеціалізовані трести радгоспів, районні агропромислові об'єднання (РАПО), агрокомбінати, науково-виробничі об'єднання (НВО) тощо.

У світовій економічній науці кластерна теорія розвитку («cluster» в економіці перекладається як «концентрація») була обґрунтована у 1990 роках у працях М. Портера та П. Кругмана. Її практичність підтверджується напрямами економічних реформ, які у все ширших масштабах здійснюються у багатьох розвинутих країнах світу (тільки в країнах ЄС реалізовано й реалізується понад 120 регіональних стратегій інноваційного розвитку на кластерних засадах).

В економічній літературі наводиться багато різних визначень поняття «кластер». На нашу думку, найбільш влучним є визначення, наведене М. Портером [6]: «кластер – об'єднання взаємодоповнювальних підприємств, організацій і зв'язаних із ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера».

У Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» в рамках виконання НТП №39 «Науково-методологічне забезпечення економічних засад конкурен-

тоспроможного аграрного виробництва і розвитку сільських територій» опрацьована кластерна модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських територій.

Згідно з моделлю, кластер у сільському господарстві – це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств (як великого аграрного бізнесу, так і малого сільськогосподарського підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва та реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) при збереженні юридичної самостійності його учасників. Сюди можуть входити й інфраструктурні складові, в числі яких органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства.

Модель агропромислового кластера в узагальненому вигляді була обґрунтована нами у колективній монографії [9] і наводиться на рисунку 2.

Блок зовнішньої інфраструктури:

- **інфраструктура інноваційного розвитку** (наукові й освітні установи, консалтингові та дорадчі послуги);
- **фінансово-кредитна інфраструктура** (банки, страхові компанії тощо);
- **суспільна інфраструктура** (органи місцевого самоврядування, регіональної влади, громадські організації)

Рис. 2. Модель агропромислового кластера*

* Джерело: Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій: моногр; за ред. П.Т. Саблука і М.Ф. Кропивка – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 450.

Принципи кластерної організації виробництв наступні:

1. *Спільний для всіх учасників бренд (товар, послуги, марка тощо).* В агропромисловому виробництві це може бути вид продук-

ції: зерно, овочі, молоко, м'ясо великої рогатої худоби, м'ясо свиней, яйця та м'ясо птиці тощо. Технології їх виробництва різні, а отже, й набір і способи взаємодії підприємств

та організація продуктових ланцюгів різняться.

2. *Наявність лідера (інтегратора) – великого підприємства або міжгосподарського утворення, що визначає довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх учасників кластера.*

Лідером в агропродовольчій сфері може бути передове або спільне переробне чи торговельне підприємство (продуктовий кластер), наукова установа (інноваційний кластер), спільно створений орган міжгосподарського управління (територіально-виробничий кластер) тощо.

3. *Добровільність і відкритість членства в кластері самостійних підприємств, організаційна форма – неформальне (договірне) або формальне (статутне) партнерство.* Економічні взаємовідносини в кластері вибудовуються не на основі відносин власності, а на основі відносин взаємовигідної спільної діяльності. Керівництво розвитком кластера звичайно здійснює Рада учасників шляхом „консенсусного” прийняття рішень.

4. *Спільна дистрибутивна мережа виведення товару на ринки (включаючи міжнародні).* Це особливо важливо, оскільки нині в АПВ існує диктат посередників. Щоб їх потіснити й одержувати більшу частку від ціни кінцевої (роздрібної) ціни, доцільно розбудовувати свою маркетингову мережу.

5. *Кооперація і довіра, що ґрунтується на паритетному обміні між учасниками продуктового ланцюга.* Як доходи, так і ризики розподіляються пропорційно вкладу учасників у виробництво кінцевого продукту. Якщо наприклад, переробне підприємство застосує диктат цін, то інші учасники можуть виробити спільну політику щодо заміни цього учасника на іншого, або розроблять плани будівництва нових переробних чи торговельних потужностей на пайових засадах.

6. *Більш високі стандарти якості вироблюваної продукції.* В кластерному механізмі інтеграції неякісний проміжний продукт, що виробляється одним із учасників продуктового ланцюга, буде відторгатися іншими.

7. *Наявність третейського механізму вирішення господарських протиріч.* Усі спори, що виникають між учасниками кластера, мають по можливості вирішуватися всередині кластера.

8. *Тісна взаємодія кластерного об'єднання з органами влади та місцевого самоврядування на засадах приватно-державного партнерства.* Кластери формують економічний базис територіального розвитку. І тому органи влади заінтересовані в їх становленні, а їхнє формування та підтримка діяльності стає основною функцією органів регіонального і державного управління.

Визначальним у досягненні високої конкурентоспроможності кластерних формувань у цілому та їх учасників є:

з одного боку – використання конкурентних переваг територій, на яких концентрується виробництво того або іншого конкурентоспроможного продукту, а також підвищення доходів підприємств, жителів і бюджетів цих територій. З цього погляду кластери виконують функцію своєрідних «точок зростання» регіональних економік, а подекуди й держав у цілому;

з іншого боку – посилення конкурентних переваг через налагодження прямих зв'язків між учасниками кластера (як формальних, так і неформальних) – окремий учасник без співпраці з іншими та спеціалізації не може налагодити ефективне виробництво. Одночасно це і конкуренція партнерів та інтенсивний обмін інформацією і взаємними вимогами, які спонукають їх до запровадження інновацій.

Оскільки в основу спільної діяльності учасників кластера покладено взаємовигідне кооперування, то розвиток кластерних форм регіонального співробітництва в агропродовольчій сфері є логічним продовженням спільної діяльності та кооперації на вищому рівні інтеграції, неантагоністичною формою об'єднання великих, середніх і малих форм підприємництва.

Кластерна організація розвитку на основі поглибленої спеціалізації та концентрації агропромислового виробництва з урахуванням природних, земельних, інших ресурсних і просторових переваг територій стає в сучасних умовах основним інтеграційним механізмом забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

В українському законодавчому полі можуть бути створені три типи великотоварних агропромислових об'єднань кластерної організації:

1. Самоврядне продуктове агропромислове об'єднання суб'єктів господарювання. Мета об'єднання такого типу: здійснення спільної господарської діяльності на інноваційній основі по виробництву і просуванню на ринок певних видів агропродовольчої продукції.

Кластероутворюючий блок цього об'єднання становлять технологічно взаємозв'язані в рамках продуктового ланцюга підприємства і господарства, розміщені на територіях сусідніх районів та навіть областей. Внутрішню інфраструктуру можуть становити спільна маркетингова служба, агросервісні й транспортні підприємства тощо, які забезпечують просування сільськогосподарської продукції і продовольства по продуктовому ланцюгу в тих ланках, які не в змозі забезпечити окремі учасники об'єднання. Зовнішню інфраструктуру забезпечення діяльності кластера проводять спеціалізовані наукові центри, дорадчі служби та агроконсалтингові фірми; банки і страхові компанії; органи місцевого само-

врядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – головне (або спільне) підприємство у співпраці з регіональними (обласними, районними) управліннями агропромислового розвитку, іншими органами управління галуззю та громадськими організаціями.

Нижче наводяться орієнтовні організаційні структури (моделі) найбільш характерних продуктових кластерних об'єднань, тих із них, які вже організовані й функціонують на практиці, або є перспективними.

Так, орієнтовна організаційна структура сільського міні-кластера з виробництва кролятини за участю господарств населення наведена на рисунку 3.

Історія формування цього міні-кластера наступна. Приватне підприємство, що спеціалізувалося на виробництві кролятини, відбудувало занедбані приміщення ферми, яка розташована в одному із сіл Маньківського району Черкаської області.

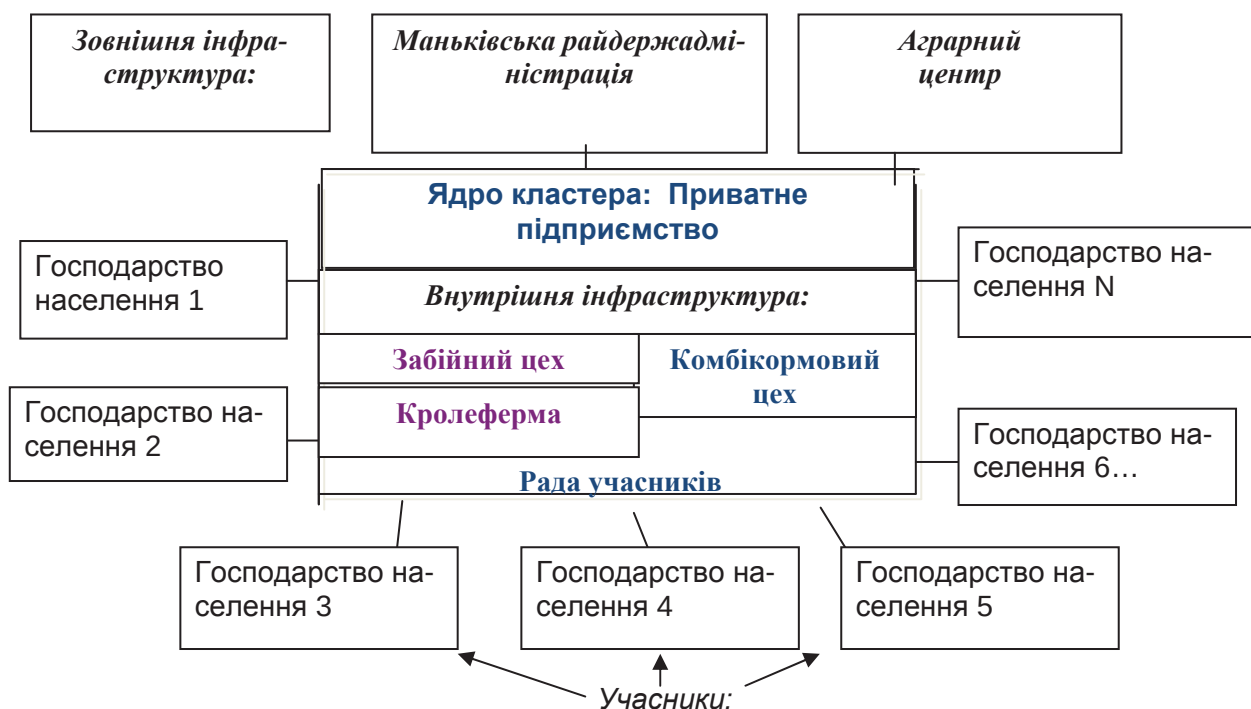

Рис. 3. Організаційна структура сільського міні-кластера з виробництва кролятини за участю господарств населення*

* Опрацьована автором на основі аналізу практичного досвіду.

За консультаційної підтримки Аграрного центру та організаційної підтримки з боку Маньківської райдержадміністрації воно на-

лагодило вирощування і забій кролів за німецькою технологією.

З часом виробничі потужності ферми були освоєні, проте налагоджені підприємцем канали збуту дали змогу збільшити обсяги реалізації кролятини. Тоді підприємець уклав договори про ведення спільної діяльності з господарствами населення цього села. За умовами договору, які були озвучені та узгоджені із жителями села, підприємець надав у користування бажаним господарствам населення клітки для утримання кролів за цією технологією й організував постачання комбікормів, які він виготовляв у власному комбікормовому цеху. Господарства ж населення взяли на себе зобов'язання вирощувати кролів і здавати їх у забійний цех підприємства. Облік спільної діяльності з вирощування кролів здійснювався приватним підприємством, а взаєморозрахунки –

на взаємовигідній основі. Таким чином, поступово склалися довгострокові взаємовигідні виробничі стосунки між приватним підприємством і сільськими жителями на основі передбаченого Цивільним кодексом України механізму спільної діяльності без створення юридичної особи. В результаті підприємство збільшило масштаби свого бізнесу, а господарства населення одержали постійне джерело збільшення своїх доходів.

Типові організаційні структури міні-кластерів із виробництва продукції овочівництва, тваринництва тощо за участю сімейних ферм відпрацьовані у Білгородській області Російської Федерації в рамках реалізації обласної програми «Семейные фермы Белогорья».

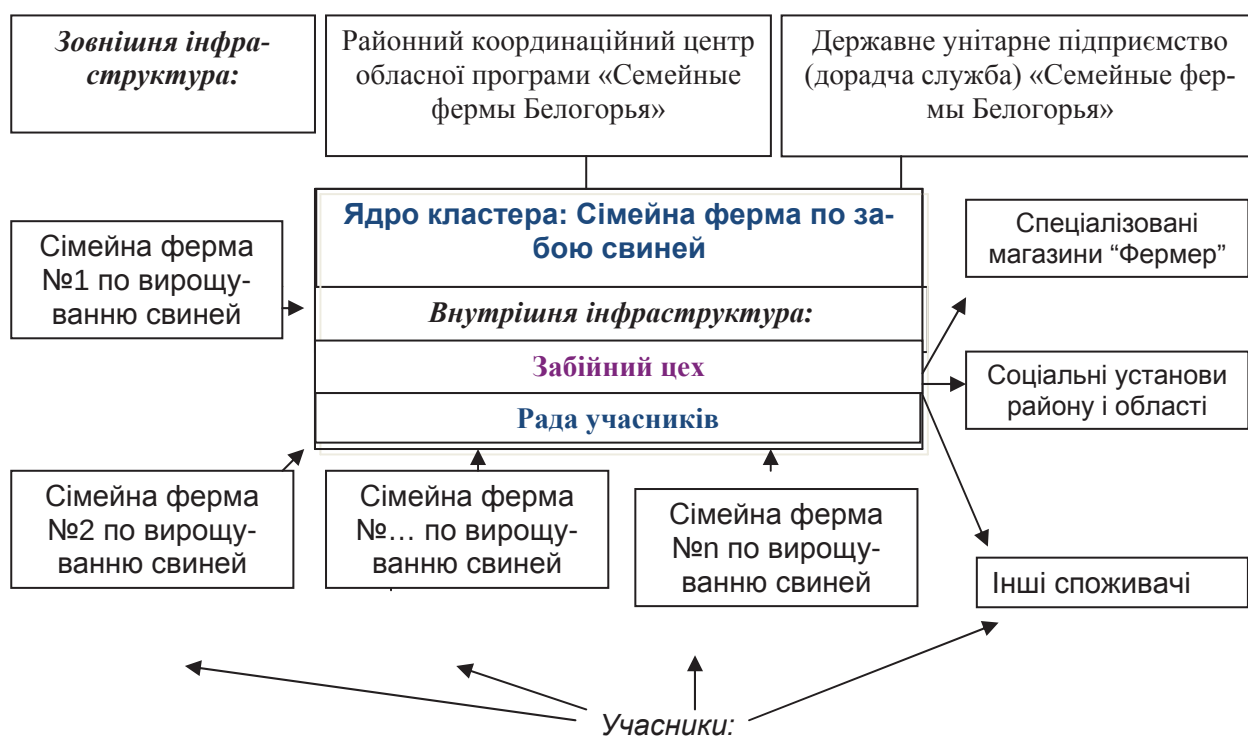

Рис. 4. Організаційна структура районного міні-кластера з виробництва свинини за участю сімейних ферм (Білгородська область, РФ*)

* Опрацьовано автором на основі аналізу практичного досвіду.

Так, на рисунку 4 наводиться організаційна структура міні-кластера з виробництва свинини, з діяльністю якого автор ознайомився, відвідавши за сприяння губернатора області сімейне підприємство із забою свиней.

Її ядром є приватне підприємство із забою свиней, а органом управління – Рада учасників за участю представників райдержадміністрації. Спільна діяльність учасників організована на основі колективного договору про спільну діяльність.

В АПК України реалізуються проекти щодо створення мережі оптових ринків. Поліпшити їхню роботу та полегшити доступ до них сільського населення і сільськогосподарських виробників можна, налагодивши довгострокові прямі зв'язки адміністрації рин-

ків із виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції в рамках плодочового кластера. Орієнтовна організаційна структура такого об'єднання наведена на рисунку 5.

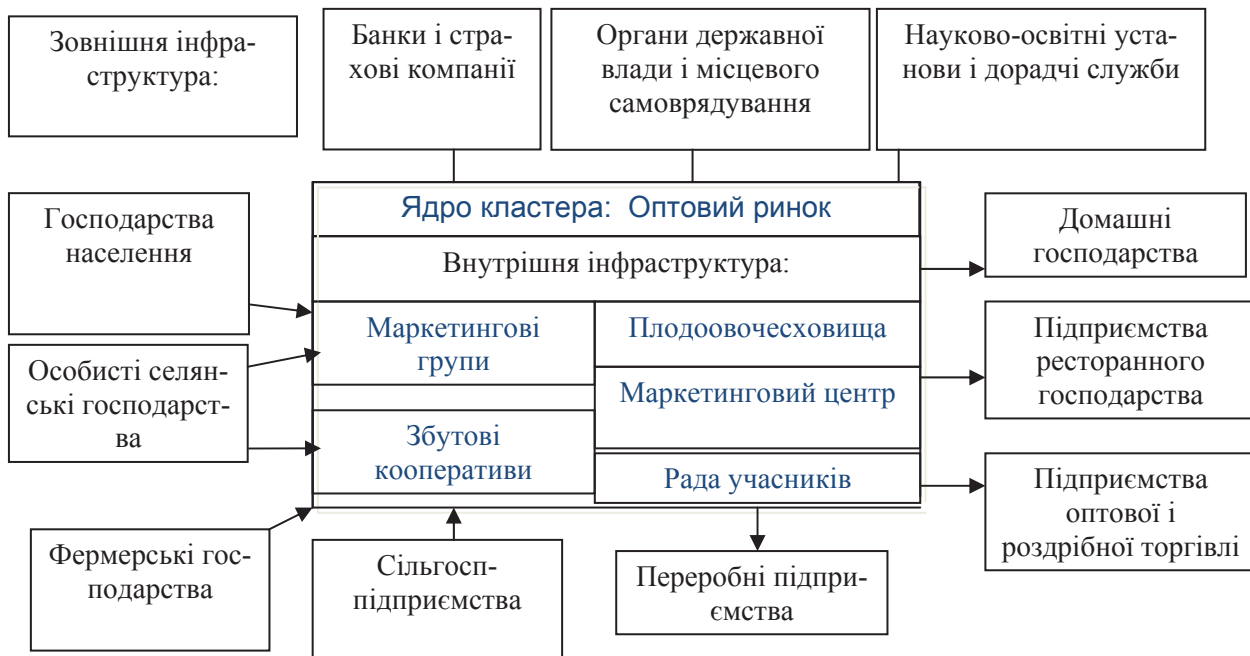

Рис. 5. Орієнтовна організаційна структура плодочового кластерного об'єднання*

* Авторська розробка.

Основна об'єднувальна ідея створення такого кластера – полегшити доступ первинних виробників сільськогосподарської продукції на оптовий ринок через міжгосподарські маркетингові групи і збутові кооперативи, а також формувати попередні портфелі замовлень на постачання овочової продукції потрібного асортименту та якості.

2. Самоврядне науково-виробниче агропромислове об'єднання виробників тієї або іншої інноваційної продукції для аграрної сфери. Це інноваційний кластер, основне призначення якого полягає в забезпеченні інноваційного розвитку його учасників та організації постачання наукоємних товарів (насіння, худоби, технологій тощо) товарним господарствам і господарствам населення (рис. 6).

Кластероутворювальний блок тут становлять виробники інноваційної продукції для села: наукові установи, спеціалізовані сіль-

ськогосподарські підприємства, підприємства сільськогосподарського машинобудування, хімічної промисловості тощо, що взаємодіють на основі прямих зв'язків. Внутрішня інфраструктура тут може бути представлена бізнес-центром або технопарком, які забезпечують просування наукоємної продукції до споживачів. Зовнішнє інфраструктурне забезпечення звичайно становлять агроконсалтингові фірми; банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – регіональний науковий центр або університет у співпраці з регіональними (обласними) управліннями агропромислового розвитку та органами управління галуззю.

Такого типу інноваційні кластери доцільно формувати у процесі реформування діяльності аграрної науки і освіти.

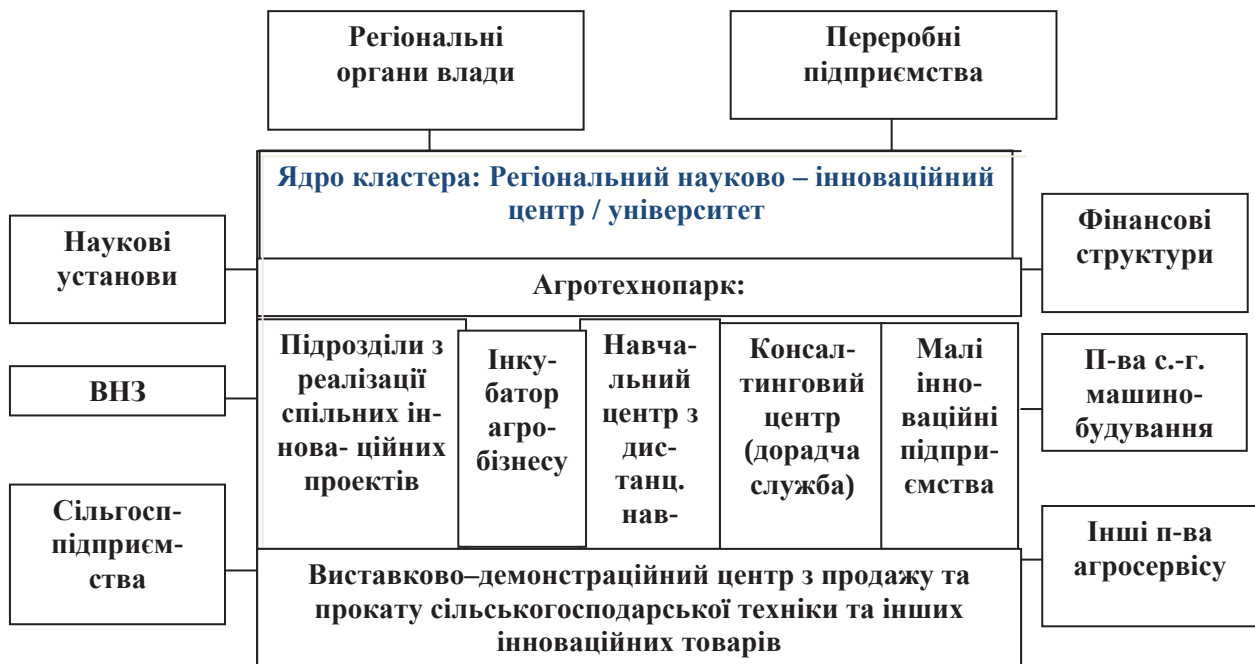

Рис. 6. Типова організаційна структура інноваційного кластера*

* Авторська розробка.

3. Самоврядне територіально-виробниче агропромислове об'єднання (районне).

Для активізації участі підприємств агробізнесу у формуванні та реалізації державної аграрної політики шляхом розбудови ефективної системи самоврядування, налаго-

дження державно-приватного партнерства та виконання програм розвитку сільського господарства на місцевому рівні управління АПК в перспективі доцільно формувати територіально-виробничі кластерні об'єднання (рис. 7).

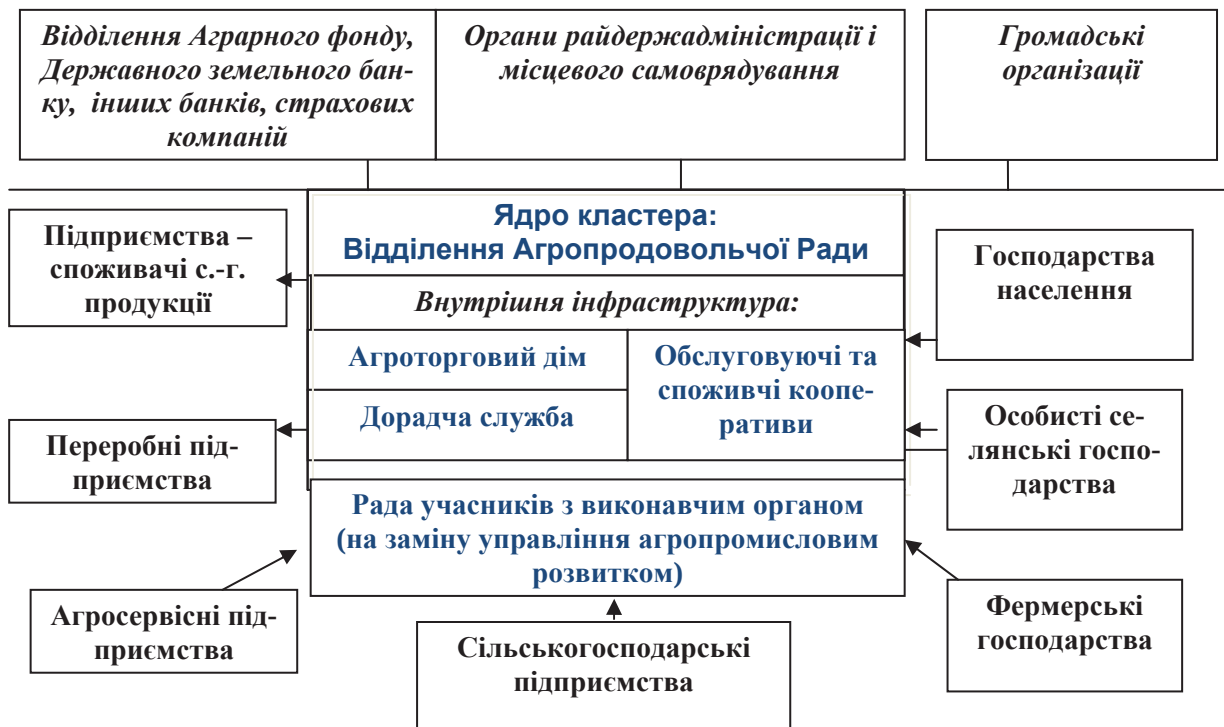

Рис. 7. Перспективна організаційна структура територіально – виробничого (районного) агропромислового об'єднання*

* Авторська розробка.

Метою діяльності організаційно-управлінської структури цього типу має стати надання організаційно-управлінських послуг щодо забезпечення конкурентоспроможності його учасників за рахунок раціонального використання сільськогосподарського потенціалу сільської території та розвитку регіонального (районного, обласного) агропромислового комплексу на основі розробки стратегій, середньострокових або й довгострокових програм, які передбачають використання переваг регіону шляхом концентрації та спеціалізації виробництв, а також реалізацію заходів програм завдяки об'єднанню зусиль і фінансів учасників.

Кластероутворювальний блок тут утворюють розміщені на території (в районі) підприємства та господарства з виробництва сільськогосподарської продукції і її переробки, а також обслуговуючі структури для АПВ. Внутрішню інфраструктуру можуть формувати: структури забезпечення інноваційного розвитку – регіональні центри наукового забезпечення та сільськогосподарські дорадчі служби; структури маркетингового забезпечення – маркетингові групи, обслуговуючі кооперативи, спільні маркетингова служба, агросервісні й транспортні підприємства тощо. Зовнішню інфраструктуру забезпечення становитимуть: відділення Аграрного фонду, Земельного банку, інші банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – відповідне територіальне відділення Агропродовольчої (громадської) ради, а як виконавчий організуючий орган – відповідне управління агропромислового розвитку, на які й має бути покладена основна організаційна робота щодо організації самоврядних територіально-виробничих кластерних об'єднань.

З розвитком такого типу кластерних об'єднань у перспективі може відпасти необхідність у функціонуванні районних управлінь (департаментів) агропромислового розвитку.

Розвиток кластерної організації АПВ стримують, а подекуди й унеможливлюють, наступні недоліки:

відсторонення органів управління АПВ від питань організації діяльності господа-

руючих суб'єктів. У діяльності органів державного управління галуззю як у центрі, так і на місцях превалюють настрої, що в умовах приватної власності та повної господарської самостійності недоцільно втручатися у діяльність господарюючих суб'єктів. Проте успішно спрямовувати в потрібному напрямі розвиток господарських формувань можна, використовуючи як економічні, так і соціально-психологічні важелі, включаючи також створення належного законодавчого середовища. Безперечно одне, що, як це було в рамках планової, так і нині в рамках ринкової економіки, основною функцією органів державного управління галуззю має бути організаційна робота на місцях щодо формування конкурентоспроможних та, водночас, соціально спрямованих господарських структур;

як більшість господарських формувань, так і органи державного управління на місцях, в умовах швидкозмінюваного навколишнього середовища працюють за принципом «проживемо рік, а там побачимо». Проте ефективні плани й проекти, особливо організаційні, реалізуються не за один, а за кілька років. Тому органам управління агропромисловим розвитком на місцях потрібно спільно з господарюючими суб'єктами розробляти стратегії та середньострокові програми розвитку агропромислового виробництва, побудовані на використанні переваг територій і їх ресурсів (земельних, природно-кліматичних, просторового розміщення тощо), використовуючи при цьому кластерні підходи до формування «точок зростання» з використанням інструментів концентрації, спеціалізації та кооперації агропромислового виробництва, а також економічних важелів спрямування розвитку;

при існуючому податковому законодавстві кластерні об'єднання в економічному плані дещо поступаються агрохолдингам, тим із них, що уникають подвійного оподаткування шляхом поглинання сільськогосподарських підприємств з організацією структурних підрозділів, підзвітних лише головній структурі, яка сплачує податки за місцем реєстрації (зазвичай у містах). Кластерні ж формування такої можливості позбавлені, оскільки вони об'єднують господарюючих суб'єктів зі збереженням їхньої юри-

дичної самостійності. Тому ця норма також потребує врегулювання;

кластерна організація розвитку неможлива без самоврядної організації управління. Отже, потрібно вибудовувати дієву мережу органів міжгосподарського та громадського самоуправління галуззю, передавши на цей рівень ряд функцій і повноважень державного управління, а також фінансово стимулювати сільгоспвиробників об'єднуватися для спільної господарської діяльності. Зокрема, для створення можливостей і підвищення заінтересованості первинних виробників сільськогосподарської продукції та переробників об'єднуватися необхідно прийняти спеціальні закони, які розширюють правове поле Господарського кодексу та Закону України «Про громадські об'єднання».

Висновки. Доцільно здійснити заходи щодо реформування організації агропромислового виробництва, спрямовані на розвиток спільної діяльності та кооперації, формування конкурентоспроможних і водночас соціально спрямованих великотоварних інтеграційних кластерних систем, у тому числі:

1. Законодавчо унормувати діяльність організаційно-управлінських структур забезпечення розвитку конкурентоспроможних інтеграційних структур АПВ на кластерних засадах.

2. Опрацювати місцеві, регіональні та загальнодержавну стратегії розвитку кластер-

них форм регіонального співробітництва з урахуванням земельних, природно-економічних і просторових переваг сільських територій.

3. Здійснити організаційні заходи щодо формування та розгортання діяльності в регіонах (областях, Автономній Республіці Крим, районах) конкурентоспроможних агропродуктових кластерів із замкнутим циклом великотоварного виробництва й оптової реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

4. Здійснити організаційні заходи щодо формування й розгортання діяльності інноваційних кластерів – науково-виробничих об'єднань із виробництва та постачання сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню наукоємних товарів: високоякісних насіння, високопродуктивної худоби, інноваційних технологій тощо.

5. Здійснити організаційні заходи щодо формування та розгортання діяльності районних (міжрайонних) територіально-виробничих кластерів із поглибленою спеціалізацією та концентрацією агропромислового виробництва відповідно до особливостей сільських територій.

У результаті будуть створені умови для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств і продуктивності господарств сільського населення на основі розвитку кластерних систем в АПК.

Список використаних джерел

1. Бородіна О.М. Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О.М. Бородіна, А.О. Гуторов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 21-28.
2. Данкевич А.Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 69-74.
3. Досвід Белгородської області Російської Федерації по управлінню земельними ресурсами і розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва (2-ге вид.) (рос. мовою) / П.Т. Саблук, Є.С. Савченко, М.Ф. Кропивко, О.В. Ходаківська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 82 с.
4. Ініціатива «Рідне село». Практичні кроки. Господарства населення та сільськогосподарська кооперація (Матеріали для обговорення) / Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2012.
5. Малік М.Й. Оцінка перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / М.Й. Малік, Р.Я. Корінець // Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 3-8.
6. Портер М. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів; пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського. – К.: Основи, 1997. – 390 с.
7. Сільське господарство України 2011: Стат. зб. / за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012.
8. Теоретические основы развития межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции / И.И. Лукинов; Развитие специализации, межхоз. кооперирования и агропром. интеграции: Матер. респ. науч.- произв. конф., Киев, 12-14 мая 1976 г. – К.: Урожай, 1977.
9. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій: моногр. / за ред. П.Т. Саблука і М.Ф. Кропивка – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 450.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.

* * *